

Henki ja aine

Oiva Ketonen

Uuden ajan alussa ranskalainen Descartes vakiinnutti filosofisen dualismin, olevaisen kahtiajaon henkeen ja aineeseen. Hengen perusominaisuudeksi hän asetti ajattelun ja aineen perusominaisuudeksi ulottuvuuden. Hengellä ei ollut mitään aineen ominaisuuksia eikä aineella mitään hengen ominaisuuksia. Näin Descartes samalla loi toivottoman filosofisen ongelman, kysymyksen hengen ja aineen vuorovaikutuksesta, ja sen ratkaisun hän oikeastaan oli jo määritelmässään sulkenut pois. Eikä asia ole siitä muuttunut.

Tämä kahtiajako on ollut mahtava ihmistä puristava aatteellisen vallankäytön väline ja eräs länsimaisen kulttuurin suuria onnettomuuksia. Tavallisesti se liitetään kristinuskoon, mutta raamatussa sellaista oppirakennelmaa ei ole. Se lienee tullut kristinuskoon uusplatonilaisuudesta.

Kukaan ei ole kyennyt ainakaan filosofeja tyydyttävällä tavalla sanomaan, mitä henki ja aine ovat. Eino Kaila tarkasteli kvanttifysiikkaa 1928 kirjassaan »Nykyinen maailmankäsitys» ja totesi selkeästi myöhempiäkin filosofipolvia varten, että aine sanan perinteisessä mielessä oli lakannut olemasta. Ei ole olemassa mitään samoina pysyviä muuttumattomia jyväsiä, joksi aine on antiikin materialistien esimerkkiä noudattaen kuviteltu. On vain jonkinlaisia toistuvia tapahtumia, joilla on monia aineen perinteisestä kuvasta poikkeavia ominaisuuksia.

Kailan käsitys hengen olemuksesta oli yhtä lailla skeptinen. Luennollaan hän mainitsi Leibnizin sanoneen, jos oikein muistan, että emme koskaan löydä aivoista oliota, jota voisimme kutsua hengeksi tai sieluksi, vaikka kuinka etsisimme. Löydämme vain uusia ja uusia toimintoja. Mutta juuri nämä toiminnot edustavat sitä, mikä meissä on henkeä tai sielua. Itse ajatus on hyvin vanha. Aristoteles lienee esittänyt samantapaisia käsityksiä parituhatta vuotta aikaisemmin.

Edellä sanottu ei kuitenkaan estä meitä käyttämästä termejä henki ja aine tai psyyke ja sooma tai sielu ja ruumis tieteellisessäkin keskustelussa niin pitkälle kuin ne ovat riittävän yksiselitteiset.

Nikolaas Tinbergen viittasi Nobel-esitelmässään 1973 ympäristöstä johtuvan stressin merkitykseen lapsuusiän autismin syntymisessä. Hänen esitelmänsä (Science, 5. 6. 1974) herätti kiivasta polemiikkaa. Vastustajat pitivät hylättävänä ajatusta, että emotionaalinen häiriö aiheuttaisi biologisen poikkeavuuden (B. Rimland, Science, 2. 5. 1975). Kumpi oli oikeassa, jää tässä sivuun. Emotionaalinen häiriökin on jossain

mielessä biologinen. Tulos nähtävästi riippuu siitä, miten biologinen-sanan merkitys rajataan. Tinbergenin viittaus oli eräs tapa asettaa hengen ja aineen vuorovaikutuksen ongelma. Tässä muodossa se on tieteellinen hypoteesi, jonka totuuden tai epätotuu- den kokemukseen pohjautuva tieteellinen tutkimus, ei pelkkä filosofointi, voi ratkais- ta, jos se on ratkaistavissa.

Aineen ja hengen vuorovaikutuksen ongelma voi tämän esikuvan mukaisena tie- teellisenä olettamuksena esiintyä mitä erilaisimmissa muodoissa. Mutta jo näiden käsitteiden laadun vuoksi on vähän todennäköistä, että pelkkä mielikuvituksen voima riittäisi keksimään tai että ilmiöiden moninaisuudesta voitaisiin johtaa joukko kaikis- sa yksittäistapauksissa päteviä periaatteita, joista kävisi ilmi, miten henki ja aine vaikuttavat toisiinsa.

Tiede onkin onnistunut paremmin pyrkimyksessään selittää, miten ihminen henki- senä olentona vaikuttaa ihmiseen eli miten henki vaikuttaa henkeen ja vastaavasti miten aine vaikuttaa aineeseen. Kiinnitän päähuomion tähän käytännön kannalta tär- keään kysymyasetteluun. Hengen ja aineen ongelmasta puhuttaessa itse asiassa usein tarkoitetaan juuri tätä. Sen jälkeen voi sitten yrittää selittää, miten yhdessä ja samassa ihmisessä henki voi vaikuttaa aineeseen eli psyyke soomaan tai sielu ruumi- seen. Mutta tämäkään ei lupaa yleistä menetelmää taikka ratkaisua. Olemme vain kiertäneet kehän, tulleet takaisin niihin tieteellisiin esikuviin, joista Tinbergen esitel- mässään mainitsi yhden.

Tarkastelin Helsingin Sanomissa 28.8.1977 saman vuoden alussa suomeksi ilmes- tynyttä Gaetano Benedettin kirjaa Kliininen psykoterapia. Hän käsitteli siinä skitso- frenian psykoterapiaa. Hän ei pyrkinyt selittämään, minkälaisen mekanismin kautta psykoterapia vaikuttaa. Mutta hän korosti terapeutin ja sairaan välisen läheisen vuo- rovaikutuksen välttämättömyyttä aivan erityisellä tavalla. Mieleeni tuli vanha kreik- kalainen käsitys sielusta ruumiin harmonisena jännitystilana, joka kuolemassa lau- keaa.

Keskustelin kerran G. H. v. Wrightin kanssa siitä tiedosta, jolla filosofit ovat lisän- neet inhimillisen viisauden kokonaisuutta. »Oikeastaan kaikki vääriä», hän tuli sano- neeksi. En tarkoita, että juuri nyt haluaisin seurata tätä filosofien esimerkkiä, pikem- min vain, että filosofit ovat aina pitäneet kiinni spekulatiivisesta vapaudesta, jota houku- tusta en voi tässäkö vastustaa.

Kirjoitin seuraavaan tapaan (Rajalla s. 97): On kuin henkinen terveys ja minän kokonaisuus olisivat viime kädessä eräänlainen ihmisen olemuksen viritystila tai re- sonanssi, jota lapsella syntyessään ei ole mutta jonka hän saa läheisessä vuorovaiku- tuksessa vanhemmiltaan, ja sairas, joka on sen tai olennaisen osan siitä menettänyt, vuorovaikutuksessa terapeutiltaan. Tämä viritystila, joka tekee ihmisestä sen sosiaali- sen olennon, jota hän on, periytyy tajuisen elämän välityksellä polvesta polveen ja on geeneissä siirtyvän perinnön ohella toinen vuosimiljoonaisen kehityksen linja.

Fysiikkaa lukeneet tietävät, että resonanssi on järjestelmän kokonaisuuden tai rin- nakkaiden, yhtenä kokonaisuutena tietyin tavoin käyttäytyvien järjestelmien, heilu- reitten, planeettojen liikkeiden jne. ominaisuuksia. Viulunrakentaja, koulukunnan mu- kaan, kiinnittää huomiota rakenteilla olevan pohjan ja kannen resonansseihin eli vä- rähtelykuvioihin, jotka liittyvät tiettyihin sävelkorkeuksiin.

Erinomainen esimerkki siitä, kuinka konkreettinen tämä mahdollinen resonanssi voi olla henkisellä alueella, sisältyi Benedettin täällä joitakin vuosia sitten pitämään

esitelmään. Hän kertoi sanoneensa skitsofreeniselle potilaalleen aikovansa tulla tämän maailmaan. Potilas piti sitä mahdottomana, koska lait hänen maailmassaan olivat erilaiset. Rautatieaseman kellokin käyttäytyi toisella tavoin. Viimeksi hän näki, miten minuuttiviisari teki nopeasti täyden kierroksen, pysähtyi ja tunnin kuluttua jatkoi tavalliseen tapaan. No, skitsofreenikkohan saattaa nähdä mitä hyvänsä, voidaan sanoa. Mutta tässä oli enemmän. Keskustellessaan Benedetti ja hänen potilaansa yhtäkkiä näkivät, että vastaanottohuoneen kellon minuuttiviisari alkoi käyttäytyä samalla tavoin kummallisesti. Benedetti päätti etsiä kellosta mekaanista vikaa vasta, jos se ei oikean ajan kuluttua - hän seurasi ajan kulumista rannekellostaan - lähtisi itsestään käymään, minkä se sitten tekikin.

Tällaisten esimerkkien valossa tuntuu väistämättömältä, että pitkään jatkuneissa aviopuolisoiden ja yleensä perheen jäsenten välisissä suhteissa jotakin edellä mainitun kaltaisesta virityksestä tai resonanssista välittyy toiselle ja vaikuttaa häneen, tunkeutuu minään vieraana elementtinä, halusi tämä tai ei. Muutoin tuskin olisi ymmärrettävissä, että normaali ja terve osapuoli voi syvästi loukkaantua ja ahdistua puheesta, joka suurimmalta osaltaan on epätotta ja vääristynyttä ja jonka hän hyvin tietää sellaiseksi. Itse vaikutuksen olemassaolo tuskin on yllättävä. Lajin jäsenten keskinäinen vuorovaikutushan on biologisia perusasioita, joskin tiedämme vähän sitä koskevista syvemmistä lainalaisuuksista.

Ihmisten väliset ja yhteisössä tapahtuvat vuorovaikutukset voivat välittää yhtä hyvin sekä myönteistä että kielteistä. Vaikeassa tilanteessa pitkään alakynnessä olleelle, joka ei osaa tai halua puolustautua, ihmissuhteet ja elämän kohtalot voivat tuottaa psyykkistä, psykosomaattista ja ruumiillista sairautta, kun taas se vuorovaikutus, joka muodostaa psykoterapian, pyrkii parantamaan niitä.

Eläinlajeilla on omat merkinsä ja kielensä. Eräällä apinalajilla on kolme hälytysmerkkiä, yksi kotkaa, toinen käärmettä ja kolmas leopardia varten. Kuullessaan hälytysmerkin lauman jäsenet suojautuvat, merkin mukaan tietyin tavoin eri vaaroja vastaan. Ei liene epäilystä siitä, että tällä kielellä on biologiset kytkentänsä, jotka velvoittavat hälytyksen antamiseen ja sen vaarinottamiseen. Se on tärkeä lajin säilymisen kannalta. Lajin jäsen, joka lyö laimin tästä jotakin olennaista, eliminoituu pian.

Ihmiselle kieli on, jos mahdollista, vieläkin tärkeämpi. Kieli muovaa ihmistä tavoin, jotka ulottuvat syvällä oleviin tajunnan kerroksiin. Viestien vastaanottaminen, olivat ne sanoja tai ruumiin kieltä, ei ole pelkästään vapaan harkinnan asia.

Suuri helpotus ja ilon aihekin surutyössä läheisen omaisen pois mentyä on yhteisestä elämästä jäljelle jääneen katkeruuden ja siitä johtuvan ahdistuksen häviäminen. Usein puhutaan anteeksiannosta vihan jälkeen.

Tuo mielen muutos ei ole vain helpotus ajatuksissa vaan myös fyysisesti. Sanat eivät ole pelkästään symboleja ja merkityksiä. Ne voivat olla kuormia ja viiltoja, varoituksia vaaroista ja ilmoituksia tulevaisuuden toiveista, jotka velvoittavat suojautumiseen ja valmistautumiseen. Katkeruus, ahdistus, jännitys, varominen, kuluttavat energiaa - sitä enemmän mitä vakavammasta ja umpikujaisemmasta tilanteesta on kysymys. Ja tämä energia on poissa jostakin, ihmisellä muun ohessa aivojen toiminnasta ja immuunijärjestelmästä. Aivot antavat käskyjä immuunijärjestelmälle, ja aivojen toiminta tietysti riippuu siitäkin, kuinka vapaita ne ovat muista huolista.

Vanhat lääkärit ovat aina olleet selvillä ihmisten erilaisesta kyvystä vastustaa sairastumista ja parantua sairauksista ja kiinnittäneet huomiota henkisten seikkojen vai-

kutukseen. A. J. Palmén sanoi kirjassaan Lääkärin etiikka, että tavalla, jolla lääkäri kohtelee potilastaan, »on uskomattoman suuri merkitys henkisesti vaikuttavana hoidona».

Sen, että näin on, ei pitäisi olla yllätys biolääketieteenkään edustajalle, paitsi jos hän sattuu olemaan innokas kartesiolainen ja sitä mieltä, että korkeammat voimat välittävät hengen vaikutuksen aineeseen ihmisessä tai ovat aikojen alussa säätäneet vuorovaikutuksen siksi, mitä se elävässä elämässä nyt on. Nykyfilosofia kuitenkin lukee nämä käsitykset ryhmään »oikeastaan kaikki väärää» ja kiinnittää enemmän huomiota siihen, että jokainen tunnetila, ajatus ja kohdelluksi tulemisen tapakin heijastuu jollain tavoin ihmisen fyysisessä tilassa ja puhuu siitä. On luonnollista olettaa, miten näitä tiloja nimitetäänkin, että ne muodostavat ihmisessä yhtenäisen, toinen toisiinsa vaikuttavan kokonaisuuden.

Mutta kokeellinen tieteellinen tieto immuunijärjestelmästä ja kaikesta, mitä siihen kuuluu ja sen yhteydestä ihmisen muihin puoliin, on varsin tuoretta ja toistaiseksi puutteellista. Vuonna 1976 Stein, Schiavi ja Camerino julkaisivat Sciencessä artikkelin »Influence of brain and behavior on the immune system». Kyseisessä tutkimuksessa osoitettiin ensimmäisen kerran kokeellisesti, että käyttäytyminen ja yleisemmin psykologiset tekijät vaikuttavat immuunijärjestelmään ja sitä tietä sairastumiseen ja paranemiseen. Puhetta ajatusten ja mielialojen vaikutuksesta ihmisen sairauksiin voi pitää nykyajan tapana puhua hengen vaikutuksesta aineeseen.

Luulen, että keskustelu immuunijärjestelmästä on omiaan vähentämään mielenkiintoa perinteiseen keskusteluun aineen ja hengen vuorovaikutuksesta ja osittain korvaamaan sen. Tämä keskustelu voi eri tavoin johtaa psykoterapian tieteellisen tutkimuksen vahvistumiseen ja vakiintumiseen lääketieteen osana.

Nykyajan tutkijat ja melkoinen osa ns. sivistyneestä yleisöstäkin epäilemättä ovat selvillä siitä, että henki ja aine tai psyyke ja sooma eivät ole sellaisia erillisiä itsenäisiä substansseja, joiksi Descartesin seuraaja voisi ne kuvitella. Yleensä tutkija hyväksyy tulokset tieteellisen näytön perusteella ja suhtautuu niihin asianmukaisella kunnioituksella. Mutta ottaako hän ne todella huomioon eli omaksuuko hän ne osaksi tieteellistä minäänsä ja katsomustaan, joka on hänen työnsä pohjana, on kokonaan toinen asia. Mikäpä siinä. Ei Albert Einsteinkaan koskaan hyväksynyt kvanttifysiikkaa aidoksi tieteelliseksi totuudeksi, jonka hän olisi antanut muovata tieteellisiä katsomuksiaan. Vaikka tutkijain suuri enemmistö on jo kauan ollut sitä mieltä, että tieteellisistä teorioista se on tarkin ja menestyksellisin.

Tutkija myöntää tulokset, mutta niiden syvälinen omaksuminen riippuu voimakkaasti vanhoista ennakkokäsityksistä, tässä tapauksessa siitä, mitä edelliset polvet ovat miettineet ja sanoneet hengestä ja aineesta ja mikä osuus – ja se on ollut suuri – tällä dualismilla on ollut länsimaisessa kulttuurissa. Vanha elää edelleen sekä ajatusmaailman rakenteissa että uskonnollisissa käsityksissä. Tutkija on tässä tilanteessa usein kuin leikkauksen ansiosta näkönsä saanut sokeana syntynyt, joka ei pitkään aikaan tunne näkyväksi tullutta silmien maailmaa samaksi kosketuksen maailmaksi, johon hän on kasvanut. Silmät jäävät hänelle teknisen apuvälineen asemaan. Sen roolin Einstein kai oli valmis myöntämään kvanttifysiikalle.

Alussa mainitsin, että tämä dualismi ei ole peräisin raamatullisesta kristinuskosta. Luulen, että sillä on kielelliset esikuvansa - nimittäin että siinä heijastuu indoeurooppalaisten kielten lauseen perusrakenne subjekti ja predikaatti. Lauseessa »mies juok-

see» subjekti »mies» on konkreettinen ja aineellinen, kun taas predikaatti »juoksee» kuvaa toimintaa, joka ei ole aineellista, vaikka juoksija sitä on. Miehen juokseminen voidaan yksinkertaistaen ja rationalisoiden kuvata kuvaamalla erikseen mies ominaisuuksineen ja juokseminen ominaisuuksineen.

Näin ilmiö »mies juoksee» tulee jaetuksi kahtia. Mutta ontologisesti eli todellisuudessa mies ja hänen juoksemisensa ovat yksi ainoa kokonaisuus. Jos siis minun pitää tarjota jotakin ratkaisua hengen ja aineen vanhan ongelman synnylle, niin ratkaisu olisi se, että kyseessä eivät ole uskonnolliset asiat vaan ihmisen yleinen taipumus rationalisoida ja yksinkertaistaa ilmiöitä voidakseen paremmin hallita niiden joitakin hänelle itsellensä tärkeitä puolia.

Henki ja aine ovat vuorovaikutuksessa toisiinsa, koska ne ovat yksi kokonaisuus. On merkittävä määrä tutkimuksen ja kliinisen työn tuloksia, jotka osoittavat, että ns. henkiset seikat vaikuttavat - toisinaan dramaattisestikin - myös siihen, mikä ihmisessä on ns. aineellista. Vain tällaiset tulokset ja niitä selventävä, ideologisesti riippumaton tieteellinen valistus, jonka pitäisi liittyä jo suhteellisen varhaiseen kouluopetukseen, voivat muuttaa tutkijain ja yleisön suuren enemmistön käsityksiä kohti yhtenäisempää kuvaa elävästä ihmisestä.

Kirjoitus pohjautuu Duodecim-seuran Helsingin alueyhdistyksen kokouksessa 30. 11. 1994 pidettyyn esitelmään.

OIVA KETONEN,
emeritusprofessori
Karstulantie 2 A 37 00550
Helsinki